

100 ГОДИНИ

ИЛИНДЕНСКО-ПРЕОБРАЖЕНСКО

ВЪСТАНИЕ

1903

2003

ВЪОРЪЖЕНИЕТО НА ВЪСТАНИЦИТЕ ОТ ПЕТИ АХЪЧЕЛЕБИЙСКО-СКЕЧАНСКИ РАЙОН ПРЕЗ ИЛИНДЕНСКО-ПРЕОБРАЖЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ 1903 ГОДИНА

Златка Петрова

Централно място при подготовката на въстанието засма въоръжаването на въстаническата армия. Още от самото си създаване ВМОРО обръща необходимото внимание на този изключително важен за крайния изход на борбата проблем.¹

Този проблем е един от значимите, защото обикновено в научните публикации се отделя по-голямо внимание на национално-политическите въпроси. Разглежда се предимно I-ви революционен район – Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарско, където въстанието има масов характер. Но трябва да се отбележи, че четническите акции в останалите четири революционни района, към които принадлежи и Ахъчелебийско-Скечански (Смолянско-Ксантийски), оказват влияние върху общия ход на въстанието и не би следвало да бъдат пренебрегвани от проучвателите.²

Настоящото научно съобщение цели да проследи степента на въоръженост и военна подготовка на населението и четите в V-ти Ахъчелебийско-Ксантийски район, влизащ в състава на Одринския революционен окръг. За база са използвани документални материали от Държавен архив – Смолян и публикуваните в книгата на Христо Караманджуков “Родопа през Илинденско-Преображенското въстание” документи от личния му архив, съпоставени с музейни експонати от колекция “Оръжие” на Смолянския исторически музей.

Подготовката за въоръжено въстание в Одринския революционен окръг започва през 1895 г., когато с основаването на Окръжния революционен комитет се поставя като главна задача пред селските комитетски ръководители **ВЪОРЪЖАВАНЕТО, СЪГЛАСНО ЧЛЕН 45 ОТ ПРАВИЛНИКА НА ВМОРО**. С окръжно № 13 от 20. XI. 1900 година ръководството на Ахъчелебийски революционен район “заповядва на работниците мило и драго да продават, но с оръжие да се снабдяват!”³

¹ Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. С., ВИ, 2003, с. 47

² Нойков, С. Преображенското въстание в районите извън Странджа планина, ВИС, 1971, № 3, с. 36

³ Държавен архив – Смолян, ф. 30К, оп. 1, а. е. 13, л. 4

След конгреса на Петрова нива, Малкотърновско (28. VI - I. VII. 1903 г.), когато се взема окончателно решение за вдигане на повсеместно, стратегическо въстание, започва усилена въоръжена подготовка. Конгресът взема решение за обособяване на V-ти Ахъчелебийско-Скечански район на Одриски въстанически окръг и разделянето му на три участъка. В района освен Ахъчелебийска и Скечанска каза, границите на които съвпадат с тези на въстаническия район, е включен и град Дарьдере (Златоград). Съобразно стратегическото положение, военната подготовка в боеви сили и оръжие конгресът решава въстанието в V-ти революционен район да се ограничи главно с провеждане на четнически действия и извършване на саботажни акции.

Веднага след конгреса на Петрова нива, на 5 юли 1903 година, в местността "Свети дух" край село Славеино, ръководството на въстаническия район организира т. нар. Родопски конгрес, на който Христо Караманджуков информира за взетите нови решения.

Отчитайки обстоятелството, че районът е твърде далеч от основния театър на бойните действия и по време на въстанието главно ръководно боево тяло на окръга няма да бъде в състояние да осъществява непосредствено ръководство на предвиждащите акции, те избират местно ръководство – районно боево тяло, което да възглави въстанието и въстаническите сили в района. То е от трима души – Пею Шишманов, Никола Данаилов и Христо Караманджуков. Извършена е реорганизация и на трите участъка, на които е разделен районът, като броят им е увеличен на пет. Във всеки от тях по време на въстанието се предвижда да действа по една участъкова чета.⁴

Както в останалите революционни райони, така и в Ахъчелебийски, насоката е към снабдяване с оръжие и пропорционалното му разпределяне. В писмо от 11.03.1903 г. до Христо Караманджуков, председателят на ръководното боево тяло Пею Шишманов пише: "Духът на хората е достатъчно подготвен от няколко месеца. Колкото за материалите, ти знаеш, че нямаме нищо. Имаме по една-две пушки и те без патрони. Тъй щото ни са нужни: пушки, патрони, револвери и ками нямаме, нито една. Трябва да имаме динамит отчасти, защото във време на въстание то е най-важния материал за отбрана."⁵ Точни данни за въоръжеността в района се съдържа в доклада на Христо Караманджуков до Задграничното представителство от 14.03.1903 г. В целия революционен район наличното оръжие е следното: "1. Чокманово – 50 кримки (обр. "Крынка", по известен под популярното название "кримка") дълги, 1400 патрона, 2 револвера тюфекчиеви; 2. Момчиловци – 4-5 кримки дълги, 500 патрона; 3. Соколовци – 5-15 кримки дълги, 1000 патрона, 5 револвера черноорски; 4. Устово – 4 револвера

⁴ Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. С., ВИ, 2003, с. 47

⁵ Караманджуков, Хр. Родопа през Илинденско-Преображенското въстание. С., 1986, с. 137

черногорски; 5. Райково – 2 револвера черногорски; 6. Славейино – 125 кримки, 1500 патрона, револвери -?; 7. Петково – 5 кримки, 500 патрона, револвери – ?. И така общо около 200 стари пушки от система “Кримка” и обр. “Манлихер”, 12 от обр. “Хенри Мартини” и “Бердани – 2”.⁶

Редица писма от участъкови воеводи и революционни дейци свидетелстват за острия недостиг на оръжие, предназначено за организацията в Родопския край. Така например в писмо до Пею Шишманов от 1903 г. се искат “50 кримки, 20 кила динамит за четите и 50 бомби също за тях”.⁷ Самият Пею Шишманов в по-горе посоченото писмо признава: “...Ходих в Устово и се виждах с почти всички ръководители и всеки ме пита за пушки...”⁸ Управителното боево тяло в окръжно от 10.03.1903 г. призовава селските комитетски ръководители да обърнат “особено внимание за оръжие и час по-скоро да се снабдяват с такова”.⁹

От архивните материали е видно, че от началото на месец юни до средата на месец август 1903 г. непрекъснато се събират пари за закупуването на оръжие и хранителни припаси. Владимир Коруев в писмо до Пею Шишманов от 02.06.1903 г. съобщава за “закупени 200 патрона – манлихерови, на стойност 35 лева и за получено дарение от три пушки (една бердана и две кримки)”.¹⁰ За покупка на пушки от система “Хенри – Мартини” и обр. “Бердана – 2” на 11.06.1903 г. от Чирпан и Стара Загора Вълко Райчев Шишманов иска разрешение от главното ръководство.¹¹ На 22.06.1903 г. Петър Илиев и Вълко Шишманов закупуват от Пазарджик берданови пружини, патрони и пушки.¹² Специални поръчки за закупуване на оръжие и боеприпаси получава и Христо Караманджуков при пътуванията си до София: “400 патрона “лебел”, 10 бомби, 20 револвера с патрони, 5 пушки добри, 100 патрона манлихерови, 30 ками, манлихерови патрони – 1600, маузерови – 800, берданови – 600, манлихерови изхвъргачи – 8, маузерови пружини – 6”.¹³

Макар че се полагат големи усилия за набавяне на оръжие, което е ясно от документалните материали, родопското население остава почти невъоръжено. В участъка на воеводата Никола Гюмошев са предоставени само 12 ръждясали кримки, с по няколко патрона. Единствено в селата Петково и Славейино са раздадени в края на месец юли: 41 кримки, 9 хенри-мартини, 5 бердана-2 и 3 маузер, които се оказват крайно недостатъчни.¹⁴

⁶ Пак там, с. 141

⁷ Държавен архив – Смолян, ф. 30К, оп. 1, а. е. 16, л. 1

⁸ Пак там, л. 16

⁹ Пак там, л. 18

¹⁰ Пак там, л. 19

¹¹ Пак там, л. 36

¹² Караманджуков, Хр. Цит. съч., с. 145, 146

¹³ Пак там, с. 155

¹⁴ Държавен архив – Смолян, ф. 30К, оп. 1, а. е. 34, л. 22

С неотслабваща сила се води военно-техническо обучение, а също и действия за формирането на "смъртните дружини". От описите и списъците за притежавано оръжие и боеприпаси от четниците, действащи в Ахъчелебийско е видно, че въпросните бойни отделения, съставени с местното население са сравнително добре въоръжени и екипирани.¹⁵ В началото на месец юни 1903 г. I-ви взвод на Георги Гешанов и I-ри взвод с войвода Запрян Начев състоящи се от 18 четници притежават: 5 манлихери, 9 мартини, 4 бердаши, 3 маузера, 3097 патрона, 15 бомби, 3 револвера, 4 ками и 2 пашки.¹⁶ Към 02.07. с.г. 13-те четника от II-ра чета на II-ри взвод с взводен Н. Песв и I-ви взвод от четата на Петър Манджуков разполагат с: 13 пушки от обр. манлихер, "хенри-мартини" и "бердана-2", 1957 патрона, 13 бомби, 1 револвер и 3 пашки.¹⁷

В дните преди въстанието главното боево тяло изпраща призив и до живеещите в Стара Загора бежанци от село Славейно "... да се притекат на помощ в името на освободителното дело и по възможност всеки каквото оръжие може да си вземе и незабавно да тръгне."¹⁸ На този апел се отзовават известен брой патриоти, които пристигат без оръжие и по тази причина не участват в четническите акции. В писма от 15-19 август до Пею Шишманов, Владимир Коруев и Андон Дечев от Чепеларе съобщават за формирането и обучението на тези доброволчески чети. "Но сме още слаби – пише Андон Дечев – защото няма пушки. Всички са голи и боси. Разпоредих да просим измежду нашите цървули. Лоша е работата."¹⁹ Друг много важен факт е, че революционния дух в този момент е завладял дори един Стою Шишков, големият родоповец и книжовник, който е готов да тръгне с въстаническите чети.²⁰

След приключване на военно-организационните мероприятия, на 05. 08. 1903 г. четите с революционното ръководство се насочват към изходния пункт – местността Краков камък (южно от Райково), откъдето всяка от тях се отправя към определения ѝ участък. В съответствие с възприетия план на действие участъковите чети се въздържат от провеждане на бойни акции и заемат изчаквателна позиция до получаване на обещаното оръжие. Централното ръководство на ВМОРО подценява ролята и силата на Ахъчелебийски революционен район. Те му отреждат второстепенна роля по време на въстанието и поради това считат за ненужно да доставят оръжие за тукашните революционни действия. Така че липсата на оръжие и присъствието на

¹⁵ Пак там, л. 3, 13

¹⁶ Караманджуков, Хр. Цит. съч., с. 158, 161

¹⁷ Пак там, с. 162, 163

¹⁸ Държавен архив – Смолян, ф. 30К, оп. 1, а. е. 16, л. 37

¹⁹ Пак там, л. 50, 60

²⁰ Пак там

близо 10 000 турска войска, не дава възможност да се разшири базата на въстанието в Ахъчелебийски революционен район.

Във фонда на Исторически музей – град Смолян се съхранява и обогатява колекция “Оръжие от периода на национално-освободителните борби в Средните Родопи”. В нея важно място заемат и бойните реликви от Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. Това са: еднозарядни пушки обр. “кринка”, модел 1869 г., кал. 15,24 мм; “бердана – 2”, обр. 1870 г., кал. 10,66 мм, с които са били въоръжени четниците от I-ви и II-ри въстанически участъци. Съхранените револвери са главно от системите “лебел”, “пагап”, и “смит и уесон”. Те са използвани за въоръжаване главно на командния състав – восводи и подвосводи.

Макар и немногобройно, но ценно за колекцията е и хладното оръжие, което осигурява личната защита на почти всеки въстаник – пожове и ками, местно занаятчийско производство. Особено ценни са сабите на Запрян Начев и Андон Дечев – восводи на участъкови чети.

Така всички свидетелства за това драматично събитие от историята на България и в наше време трябва да се издирват и съхраняват в музеите и архивите за съвременниците и бъдещите поколения.